

ДО ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОГО ПОЛЯ (на матеріалі функціонально-прагматичного макрополя модерації в англomовному художньому дискурсі)

У статті розглядаються особливості плану змісту і плану вираження функціонально-прагматичного макрополя модерації (ФПМГМ). Концепція ФПМГМ як форми організації відповідної комунікативно-прагматичної категорії ґрунтується на інтеграції принципів функціональної та синергетичної дослідницьких парадигм. Подальший розвиток знаходять положення про інваріантність/варіантність стосовно комунікативних явищ, до яких належить модерація, а також про мовну систему як відкриту рухому функціонально-адаптивну систему, що самоорганізується внаслідок наявності активних внутрішньо- і міжсистемних зв'язків.

Ключові слова: функціонально-прагматичне макрополе модерації, комунікативно-прагматична категорія, інваріант, варіант, мікрополе, ядро, периферія.

В статье рассматриваются особенности плана содержания и плана выражения функционально-прагматического макрополя модерации (ФПМГМ). Концепция ФПМГМ как формы организации соответствующей коммуникативно-прагматической категории основывается на интеграции принципов функциональной и синергетической исследовательских парадигм. Дальнейшее развитие получают положения о инвариантности/вариантности в отношении коммуникативных явлений, к которым принадлежит модерация, а также о языковой системе как открытой изменчивой функционально-адаптивной системе, которая самоорганизуется в результате активных внутренних и межсистемных связей.

Ключевые слова: функционально-прагматическое макрополе модерации, коммуникативно-прагматическая категория, инвариант, вариант, микрополе, ядро, периферия.

The focus of the article is peculiarities of the content side and the expression side of the functional-pragmatic macrofield of moderation (FPMFM). The concept of FPMFM viewed as a form of existence of communicative-pragmatic category of moderation is based on the integration of principles of functional and synergetic paradigms. The article contributes to a further development of such notions as invariant/variant in relation to communicative phenomena, among which is moderation, as well as a language system as a dynamic functional-adaptive system, which is self-organizing due to active relations of its components within the system and beyond.

Key words: functional-pragmatic macrofield of moderation, communicative-pragmatic category, invariant, variant, microfield, nucleus, periphery.

Методологія, як відомо, визначає позицію дослідника й впливає на його розуміння природи об'єкта дослідження, співвідношення предмета й об'єкта дослідження, а також визначення загальної стратегії аналізу об'єкта. Сучасні лінгвістичні дослідження характеризуються комплексним міждисциплінарним підходом до розгляду об'єктів, бо охоплюють теоретичні розробки та практичні здобутки ряду суміжних галузей. Хоча деякі лінгвісти вважають, що міждисциплінарність може призвести до небажаного розмивання

методологічних критеріїв дослідження [21, с. 47-48], на нашу думку, міждисциплінарний підхід дає дослідникам змогу «профільтрувати» свої ключові концепти під різними кутами зору, збагатити й доповнити свої наукові знахідки й дослідницький апарат, що врешті-решт сприятиме більш глибокому вивченню й осмисленню об'єкта дослідження [15].

Об'єктом цієї статті є функціонально-прагматичне макрополе модерації (ФПМГМ) як форма організації відповідної комунікативно-прагматичної категорії, що реалізується в

мовленнєвій діяльності представників англомовних спільнот у так званих модернованих висловленнях; **предмет** статті становить аналіз особливостей плану змісту і плану вираження зазначеного макрополя.

З огляду на той факт, що сьогодні дослідження комунікативної діяльності є методологічно різноплановими, **актуальним** є створення методологічних засад, які б спроможнювали їхню інтеграцію. На сучасному етапі розвитку лінгвістики більшість дослідників переконана в системній організації комунікативної діяльності [8; 11; 16]. Теорія систем, використовувана в сучасній науковій методології для пояснення закономірностей мовленнєвої діяльності, виступає в різних модифікаціях: теорія функціонально-адаптивних систем [1], теорія розмитих понять і множин [25], теорія поля [2], теорія фреймів [24], теорія синергетики [17] тощо. Кожен із зазначених підходів відбиває так чи інакше взаємодію системи з її оточенням (середовищем). Упровадження в лінгвістику синергетичного підходу стимулювало розгляд цілої низки комунікативних явищ як відкритих рухомих функціонально-адаптивних систем, що самоорганізуються внаслідок наявності в них активних внутрішньо- і міжсистемних зв'язків.

У нашому дослідженні концепція ФППМ як форми організації комунікативно-прагматичної категорії модерації ґрунтується на інтеграції принципів функціональної та синергетичної дослідницьких парадигм. У ньому знаходять також подальший розвиток ідеї вітчизняних функціоналістів про інваріантність/варіантність [2; 3; 18; 19]. З огляду на те, що сфера функціональної граматики перетинається з багатьма іншими сферами, серед яких є і прагмалінгвістика, ми вважаємо цілком виправданим екстраполяцію поняття «інваріант/варіант» у сферу прагматики мовлення. При цьому співвідношення інваріанта й варіантів стосовно комунікативних явищ, до яких й належить модерація, слід розглядати не тільки як відношення «загальне (рід) – окреме (вид)», у якому знаходить відгук розуміння Р. Якобсоном так званих загального та окремого значень, але і як відношення глибинної сутності [22].

Так, інваріант витлумачується як ознака або комплекс ознак досліджуваних системних об'єктів, яка залишається незмінною за всі перетворення, що зумовлені взаємодією системи та середовища [2]. Виходячи з цього, інваріантним значенням комунікативно-прагматичної категорії модерації є інтенція стримування екстремальності в мовленнєвому спілкуванні (від англ. moderation is an avoidance of extremes [26, с. 1451]), яку мовець реалізує в мовленнєвому акті. Наприклад, у висловлюванні *He was a little crazy, but good-natured* (Patterson, р. 59) мовець намагається зберегти позитивний імідж третьої особи, модеруючи зміст висловлення за допомогою модератора-мітигатора *a little*, який зменшує силу негативно-оцінного прикметника *crazy* (божевільний), і дискурсивного прийому компенсації (*but good-*

natured), який «урівноважує» негативну характеристику (*crazy*) позитивною (*good-natured*).

Мовленнєвий феномен модерації відображає один із важливих культурно-симптоматичних аспектів мовленнєво-мисленнєвої діяльності представників англомовних культур і розглядається нами як форма свідомої/інтенційної поведінки англомовного мовця [5].

Щодо поняття варіанту, останній витлумачується як підсистема, яка належить до певного інваріантного ряду, несе в собі його інваріантні ознаки і є його маніфестацією. Тобто варіант не є зміною форми та/або змісту як це розуміється у системно-структурній науковій лінгвістичній парадигмі [13, с. 81].

Результати нашого дослідження доводять, що інтенція стримування знаходить своє вербальне вираження в мовленні англомовного суб'єкта у вигляді п'яти прагматичних варіантів, а саме: мітигації, стратегічної невпевненості, недовдоволеності (*understatement*), апроксимації і девальвації [5]. Таким чином, інваріантне значення модерації поєднує зазначені вище прагматичні варіанти спільністю комунікативної інтенції стримування з боку мовця, який вважає за необхідне надати своєму висловленню такі ознаки, як некатегоричність, невтрчанність/ненав'язливість (зведення можливого негативного впливу до мінімуму) та опосередкованість.

Застосування методики польового моделювання, що є «надзвичайно ефективним інструментом класифікації» об'єкта дослідження [14, с. 30], що належить до прагматики мовлення, є доцільним, оскільки вона, по-перше, дозволяє розглянути комунікативні одиниці та структури не в ізоляції, а в комплексі з іншими одиницями, з якими вони взаємодіють, утворюючи цілісну функціонально-комунікативну систему; по-друге, дає можливість синтезувати два головні підходи до вивчення мовленнєво-мисленнєвої діяльності не тільки на підставі співвідношення форми та значення (від «значення до форми» і «від форми до значення»), а й опосередковано – від зовнішнього світу через свідомість та мислення до мовних форм з їхніми значеннями або навпаки [2].

Щодо застосування синергетичного підходу, останній уможливує аналіз об'єкта дослідження як складної відкритої системи, що самоорганізується внаслідок узгодженої взаємодії компонентів при збереженні системи як єдиного цілого [4; 7; 10; 20].

Інтеграція сучасних лінгвістичних методологій уможливила запровадити поняття функціонально-прагматичного поля (ФПП) модерації. Треба зазначити, що в цілому поняття ФПП як відносно нового інструменту вивчення мовленнєво-мисленнєвої діяльності можливо закономірно віднести до кола понять сучасної функціонально-комунікативної лінгвістики, що зумовлено, зокрема, подальшим розвитком теорії функціональної граматики, а саме поворотом від дослідження системності мови до дослідження системності

мовлення та дискурсу. Такий поворот супроводжується зміною об'єднувального чинника [12, с. 451]. Так, на відміну від традиційного мовного (граматико-лексичного, функціонально-семантичного та ін.) поля, в якому сукупність мовних одиниць, об'єднані спільністю змісту або спільністю формальних показників, відображають поняттєву, предметну чи функціональну схожість позначуваних явищ [23, с. 380], диференційною ознакою ФПП є те, що в його змістову основу покладено не мовну (лексична, семантична, граматична, синтаксична і под.), а комунікативно-прагматичну категорію (КПК), яка існує на рівні дискурсу [5].

Згідно із зазначеними методологічними засадами, виокремлена нами КПК модерації, змістову основу якої складає комунікативна інтенція мовця модерувати зміст свого висловлення, може розглядатися як система взаємопов'язаних функціональних підсистем, тісно пов'язаних й об'єднаних спільністю прагматичної функції. З погляду польового підходу, виокремлена категорія має структуру функціонально-прагматичного макрополя. При цьому категорійне (інваріантне) значення модерації становить план змісту макрополя загалом, а варіантні значення категорії – плани змісту мікрополів, що його конституують. Варіантними значеннями в досліджуваному полі є мітигація, стратегічна невпевненість, недомовленість, апроксимація та девальвація, що складають плани змісту відповідних мікрополів, тобто кожен з п'яти прагматичних варіантів модерації утворює власне функціонально-прагматичне мікропіле (МП) у складі ФПМП модерації. Відповідно виокремлені: МП апроксимації, МП стратегічної невпевненості, МП мітигації, МП девальвації та МП недомовленості [5].

Треба зауважити, що аналіз ФПМП модерації становить особливу складність для дослідника, яка випливає з комунікативно-прагматичної природи категорії, на якій воно ґрунтується. Широка і «розмитість» комунікативного діапазону категорії модерації зумовлює складність її польової моделі. До того ж, через гетерогенність та яскраво виражену інтерпретаційну природу модерації мікрополя, що формують ФПМПМ, не мають чітко виражених меж, у багатьох моментах перетинаючись і накладаючись одне на одне як у плані вираження, так і у плані змісту.

Згідно із нашою концепцією, змістовий інваріант КПК модерації в його п'яти комунікативних варіантах належить системі мовлення (дискурсу) й становить змістову основу поля, тобто план його змісту. Предметно-знаковий аспект реалізації інваріанта/варіантів, презентований конкретними вербальними одиницями, належить системі мови й становить план його вираження. Засоби вербалізації втілюють інтенцію мовця модерувати смисл висловлення в конкретній комунікативній ситуації, або, за словами І. М. Кобзевої, є одиницями, «що включають у себе інформацію про інтенційний стан свідомості мовця» [6, с. 2].

Треба зазначити, що, подібно до того, як у другій половині ХХ століття у підході до мови як адаптивної системи функціональний підхід доповнювався системним, так сьогодні у просторі комунікативних процесів, до яких належить модерація, він інтегрується з синергетичним. У нашому дослідженні знаходить подальший розвиток положення вітчизняних і зарубіжних синергетиків про мовну систему як складну, відкриту, нелінійну, що функціонує за рахунок взаємодії власних підсистем і взаємної детермінованості інших зовнішніх систем середовища [4; 7; 10; 15; 17; 20].

Виходячи з того факту, що ФПМПМ являє собою сукупність п'яти взаємопов'язаних комунікативних підсистем-мікрополів, об'єднаних спільністю прагматичної функції, воно може бути досліджене як синергетична система з усіма притаманними їй ознаками і властивостями, серед яких відкритість, розмитість меж, здатність до обміну «енергією» з іншими системами, узгоджена взаємодія складників тощо.

Структура ФПМПМ відповідає правилу щодо механізму самоорганізації, а саме, чим складніша система, тобто чим більше кількість елементів, що входять до неї, тим відкритішою і динамічнішою вона є. Чим ширше вона відкрита для взаємодії, тим ширший діапазон її функціонування, тим вищий ступінь її свободи. Як угруповання п'яти підсистем ФПМПМ має аморфну структуру, характерну для так званих «нечітких множин» [25]. Дифузність структури ФПМПМ зумовлює відсутність чітких меж між мікрополлями, що входять до його складу. Кожне МП, з одного боку, має певну змістову та формальну автономію, з іншого, безпосередньо пов'язане одне з одним, утворюючи великі області функціональної взаємодії.

ФПМПМ виявляє також такі типові ознаки самоорганізації складних дисипативних систем, як наявність флуктуацій, когерентності, атракторів [10]. Поліфункціональність модераторів з їхніми шифтерними властивостями добре ілюструє поняття флуктуації (від англ. fluctuation – коливання, нестійкості), що виражає ознаки нестійкості, безладдя і хаосу. Проте хаос у цьому разі сприймається не як руйнівна сила, а навпаки як фактор, що стимулює процес розвитку системи [9].

Взаємодія в одному висловленні різних за прагматичною спеціалізацією модераторів з синергетичної точки зору може бути потрактована як когерентність (від англ. coherence – зв'язок), тобто змістовий зв'язок різних смислових відтінків інваріантного значення, що зумовлює взаємонакладання (під)систем як інформаційних просторів, що мають аналогічну комунікативно-прагматичну сутність [12, с. 323].

Поняття «атрактор» (від англ. attract – притягувати) застосовано при опису ядерних системоутворювальних компонентів мікрополів, що «притягують» до себе інші одиниці, які більшою чи меншою мірою виявляють подібні якості або ознаки.

На відміну від більшості граматико-лексичних, функціонально-семантичних та інших традиційно виокремлених у мовознавстві полів, для яких типовим є чітке протиставлення ядра і периферії, що зумовлює існування моноцентричних та поліцентричних систем [3; 19], для ФПМПП таке розмежування виявляється факультативним. ФПМПП не має явно вираженого центра і являє собою «розмите» утворення (fuzzy set), гетерогенне як у плані змісту, так і в плані вираження, у чому яскраво виявляється суб'єктивно-інтерпретаційний характер комунікативно-прагматичної категорії, що лежить в його основі.

Попри те, що макрополе в цілому є децентралізованим, мікрополя, які входять до його складу, організовані більш традиційно, тобто в них тією чи іншою мірою спостерігається протиставлення ядра і периферії (хоча і не завжди чітко виражене).

Як у будь-якому складноорганізованому цілому, у ФПМПП діє закон функціональної залежності елементів, який виступає в ролі «організуючого чинника», що регулює поведінку цієї системи [10]. Тому цілком природно, що в основу структурування плану вираження кожного з мП модерації покладений принцип прагматичної спеціалізації модераторів. За критерій розмежування ядерних і периферійних елементів кожного конкретного мП узяті їхній прагматичний потенціал [5].

Ядро забезпечує стабільність системи, оскільки є областю максимальної концентрації інваріантного прагматичного смислу. В плані вираження в більшості (у 4 з 5 виокремлюваних мП) воно представлене модераторами, які потенційно здатні реалізувати лише один конкретний варіант

модерації. Саме ці ядерні монофункціональні контекстуально-незалежні модератори діють як аттрактори, «притягаючи» і групуючи навколо себе компоненти аналогічної прагматичної спрямованості.

Периферія, зазвичай, є областю зосередження флуктуацій. До периферії мП тяжіють поліфункціональні одиниці, прагматичний потенціал яких дозволяє актуалізувати різні варіанти модерації залежно від ситуативного контексту. Унаслідок такої варіативності периферія в розглянутих мП являє собою зону флуктуацій, тобто коливань і нестійкості, що свідчать про перехідні процеси, які відбуваються в системі. Цей факт зумовлює рухомість ФПМПП, у якому постійно відбувається варіювання одиниць, завдяки чому до системи входять нові ознаки та якости. Отже, ФПМПП демонструє процес самоорганізації системи як діалектичної єдності стійкості й мінливості.

Таким чином, інтеграція двох підходів уможливила більш глибоке проникнення в структуру та властивості ФПМПП як форми організації комунікативно-прагматичної категорії модерації з урахуванням усього розмаїття її прагматичних проявів. Комплексний розгляд об'єкта уможливив дійти висновку щодо ФПМПП як складної дисипативної комунікативної (макро)системи, динамічність якої забезпечується наявністю «вкладених підсистем» (embedded systems) – мікрополів, проникністю меж, внутрішньою активністю елементів, а також «обміном енергією» з іншими, зовнішніми щодо нього полями різної природи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике / И. В. Арнольд. – М. : Высшая школа, 1991а. – 140 с.
2. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики: на материале русского языка / А. В. Бондарко. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.
3. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке / З. Н. Вердиева – М. : Высшая школа, 1986. – 118 с.
4. Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления / И. С. Добронравова. – К. : Либідь, 1990. – 149 с.
5. Кишко С. М. Комунікативний феномен модерації в сучасному англomовному художньому дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. / С. М. Кишко. – Донецьк, 2011. – 204 с.
6. Кобозева И. М. Интенциональный и когнитивный аспекты содержания высказывания: дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / И. М. Кобозева. – М., 2003.
7. Князева Е. Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Г. Пригожиным / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. – № 11. – С. 25–32.
8. Леонтьев А. Н. Общее понятие о деятельности / А. Н. Леонтьев // Основы теории речевой деятельности. – М. : Наука, 1974. – С. 5–20.
9. Лосев А. Ф. Хаос и структура / А. Ф. Лосев. – Мысль, 1997. – 831 с.
10. Пригожин И. Г. Природа и новая рациональность. В поисках нового миропонимания / И. Г. Пригожин // Философия и жизнь. – 1991. – № 7. – С. 5–21.
11. Сидоров Е. В. Проблемы речевой системности / Е. В. Сидоров. – М. : Наука, 1987. – 140 с.
12. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селиванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
13. Солнцев В. М. Лингвистический энциклопедический словарь / В. М. Солнцев. – М. : Сов. энциклопедия, 2002. – С. 81.
14. Тарасова Е. В. Языковое поле как единица дидактической типологии / Е. В. Тарасова. – К. : УМК ВО, 1991. – 109 с.
15. Тарасова Е. В. Синергетические тенденции в современной лингвистике / Е. В. Тарасова // Вестник Харк. нац. ун-та. – 2000. – № 500. – С. 3–9.
16. Тарасова Е. В. Речевая системность в терминах лингвопрагматики / Е. В. Тарасова // Вестник Харк. нац. ун-та. – 2000. – № 471. – С. 273–279.
17. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М. : Мир, 1980. – 406 с.
18. Храковский В. С. Типы грамматических описаний и некоторые особенности функциональной грамматики / В. С. Храковский // Проблемы функциональной грамматики. – М. : Прогресс, 1985. – С. 65–76.
19. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М. : Просвещение, 1974. – 255 с.
20. Эшби У. Р. Принципы самоорганизации : Пер. с англ. / У. Р. Эшби. – М., 1966. – 622 с.
21. Яворська Г. М. Лінгвістика в дослідженні міждисциплінарних об'єктів (до аналізу колективних ідентичностей) / Г. М. Яворська // Мова. Людина. Світ : До 70-річчя проф. М. П. Кочергана. – К., 2006. – С. 47–48.

22. Якобсон Р. Избранные работы. Речевая коммуникация / Р. Якобсон. – М. : Прогресс, 1985. – 454 с.
23. Ярцева В. Н. Лингвистический энциклопедический словарь / В. Н. Ярцева. – М. : Сов.энциклопедия, 1990. – 685 с.
24. Langacker R. W. Foundation of cognitive Grammar / R.W. Langacker // Theoretical prerequisites. – Vol. 1. – Stanford, 1987. – 504 p.
25. Zadeh L. Fuzzy Sets / L. Zadeh // Information and Control. – 1965. – № 8. – P. 338–353.
26. World Book Dictionary. – Clarence&Barnhart : World Book Inc., 1994.

© Кишко С. М., 2013

Дата надходження статті до редколегії 23.04.2013 р.

КИШКО Світлана Миколаївна – канд. філол. наук, доцент кафедри граматики та практики англійської мови, ДВНЗ Донбаський державний педагогічний університет Горлівський інститут іноземних мов.

Коло наукових інтересів: лінгвістична прагматика, функціональна граMATика.